

**Studies in Practical Wisdom**  
Web Address: practicalwisdom.ir  
Email: practicalwisdom@irip.ac.ir  
Tel: +982166492169  
Attribution-NonCommercial 4.0 International  
(CC BY-NC 4.0)  
Open Access Journal

## Studies in Practical Wisdom

Vol. 1, Number 1, spring and summer 2023, Serial Number 1

# The Primacy of Practical Reason over Theoretical Reason: An Investigation of the Relationship between Theoretical and Practical Reason in Kant's Philosophy

pp: 163-186

Mustafa Zali\*

### Abstract

In his Critique of Practical Reason, Kant talks about the Primacy of practical reason. The question of the primacy of theoretical or practical reason is based on the conflict that occurs between the two reasons, and the idea of the unity of reason. Theoretical and practical reasons are in conflict, because on the one hand, theoretical reason excludes the possibility of knowing the unconditioned. On the other hand, practical reason considers belief in God, the freedom and immortality of the soul as a condition for the possibility of morality, as well as resolving the conflict that arises with the concept of the highest good. In resolving this conflict in a brief statement, Kant considers theoretical reason to be practical in its nature. In this essay, an argument on the practicality of theoretical reason is reconstructed by explaining the concept of doctrinal belief.

**Key words:** Kant, Theoretical Reason, Practical Reason, Doctrinal Belief, Primacy.

### Extended Abstract

---

\* Assistant Professor, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran. E-mail: m.zali@ut.ac.ir  
Received date: 18/3/2023      Accepted date: 10/9/2023

One of Kant's famous doctrines is the unity of reason, according to which, the practical and theoretical reasons are two dimensions of one reason. Kant emphasizes that there is one reason that judges from two different points of view based on a priori principles. In addition to this unity, he talks about the priority of practical reason over theoretical reason and argues briefly for this priority (CPrR, 5: 119-121). But why does Kant raise the problem of priority in addition to the unity of reason? If there is one reason that judges on different areas, why should one of them have priority over the other?

The reason for the problem of the priority of theoretical and practical reason in relation to each other is the conflict that arises between the two reasons. The idea of the unity of reason and the conflict between two reasons are not consistent, and so, Kant proposes the problem of priority in order to find a solution to this apparent conflict.

What is the point of the conflict between theoretical and practical reason? According to Kant's conception of cognition, the theoretical reason denies the possibility of any cognition of the unconditioned objects of reason, i.e., the soul, the world and God. In the Transcendental Dialectic, by examining the three fields of rational psychology, rational cosmology, and rational theology (the three fields of classical metaphysics), Kant argues that to speak of the unconditioned objects of reason in these areas requires to transcend experience and thus creates an illusion. An illusion that Kant calls it the transcendental illusion (CPuR, A295/ B352) and concludes that the unconditioned objects of reason are not proper objects of possible experience. The unconditioned objects of reason are therefore beyond the realm of cognition. On the other hand, from a practical point of view, the belief in God, the immortality of the soul and freedom, as postulates of pure practical reason are the condition for resolving the conflict in the space of practical reason: this conflict arises from the duty to bring about the highest good. The highest good is a concept that includes happiness and virtue (CPrR, 5: 110). Belief in these objects is the requirement of rational morality and Kant calls this belief, rational belief. Thus, on the one hand the pure theoretical reason excludes the unconditioned objects of reason from the realm of cognition and on the other hand, the pure practical reason accepts the belief in these objects as a rational belief. These two sides of reason lead to an apparent conflict between the theoretical and practical reason. The unconditioned objects of reason are incognizable but belief in them is rational.

Kant proposes a triad to resolve this conflict: the priority of theoretical reason over practical reason, the absence of priority, the priority of practical reason over theoretical reason. Rejecting the first two assumptions, Kant claims the priority of practical over theoretical reason. His argument for this claim is based on this premise: all interests are ultimately practical, and even the interest of the theoretical is only conditional and complete only in its practical application (CPrR, 5: 121). But he does not explain more about this claim. So, this claim remains ambiguous and becomes the source of interpretative conflict.

Kant formerly says that, the interest of speculative reason is the cognition of objects up to the highest a priori principles. Thus, the speculative reason seeks the highest principles and also it is only

conditioned in its theoretical use. Based on these two premises, it can be concluded that the highest a priori principles are practical.

Therefore, it can be said that the highest principles of theoretical reason are also practical and therefore the theoretical reason is also practical. But why?

This essay explains the practical nature of theoretical reason and defends that theoretical reason is practical in a strong sense. The argument for this claim is based on Kant's remarks on doctrinal belief. According to Kant's conception of the theoretical understanding of nature, the presupposition of the purposive unity of nature is a necessary condition for the application of the reason to nature; for this goal, the wise creator of nature should be presupposed. Thus, there is a goal i.e., the theoretical understanding of nature as a purposive unity and this goal is achieved with this assumption. Theoretical reason seeks the systematic unity of nature and this aim is based on the assumption of the wise creator. Thus, in its highest use, theoretical reason imposes the systematic unity as a norm in the study of nature and this norm leads to belief in some incognizable objects. It can be said that the theoretical study of nature depends on some goal and therefore, the theoretical reason is practical. So, there is a kind of unity between theoretical and practical reason. But what is the reason for the priority of practical reason over theoretical reason? It is because the normative aim of theoretical reason, in contrast to practical reason, is a possible aim.

#### References

- Kant, Immanuel (1998) Critique of Pure Reason, Translated and edited by Paul Guyer and Allen Wood, Cambridge: Cambridge University Press (CPuR).
- Kant, Immanuel (2015) Immanuel Kant, Critique of Practical Reason, Translated and edited by Mary Gregor, with a revised introduction by Andrew Reath, Cambridge: Cambridge: Cambridge University Press (CPrR).

مطالعات حکمت عملی، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲، صفحات ۱۶۳-۱۸۶

## اولویت عقل عملی بر عقل نظری: جستاری در نسبت میان عقل نظری و عملی در نظام اندیشه کانت

مصطفی زالی\*

### چکیده

کانت در کتاب *نقد عقل عملی*، از اولویت عقل عملی بر نظری سخن می‌گوید. پر سش اولویت عقل نظری و عملی نسبت به یکدیگر از یک سو ناشی از تعارضی است که میان دو عقل رخ می‌دهد و از سوی دیگر ناشی از ایده وحدت عقل در اندیشه کانت است. تعارض میان عقل نظری و عملی نیز از آنجا است که از یک سو عقل نظری امکان شناخت متعلقات نامشروط عقل را منتفی می‌داند، اما از سوی دیگر عقل عملی باور به خدا، آزادی و فناپذیری نفس را شرط امکان اخلاق و نیز رفع تعارضی می‌داند که با طرح مفهوم خیر اعلی در ساحت این عقل پدید می‌آید. کانت، در نهایت، برای رفع این تعارض، در بیانی موجز عقل نظری را نیز در سرشت خود عملی می‌داند. در این جستار با توضیح مفهوم باور آموزه‌ای، استدلالی بر مدعای عملی بودن عقل نظری بازسازی خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: کانت، عقل نظری، عقل عملی، باورهای آموزه‌ای، اولویت

---

\* استادیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران. ایران. رایانامه: m.zali@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۶/۱۹

## مقدمه

از آموزه‌های مهم کانت که مورد توجه مفسران نیز قرار گرفته، مسأله وحدت عقل است؛ کانت اولاً از دوگانه عقل نظری و عملی سخن می‌گوید و دو کتاب مشهور خویش *نقد عقل محض* و *نقد عقل عملی* را نیز به نقد این دو عقل اختصاص می‌دهد، و در عین حال تأکید می‌کند که یک عقل و تنها همان عقل است که از دو وجهه نظر، بر مبنای اصول پیشینی، حکم می‌کند (CPrR, 5: 121).<sup>۱</sup> اما در کنار سخن گفتن از این وحدت، در کتاب *نقد عقل عملی*، از اولویت<sup>۲</sup> عقل عملی بر نظری نیز سخن می‌گوید و در بیانی مختصر، به استدلال برای این اولویت می‌پردازد (CPrR, 5: 119-121).<sup>۳</sup> چرایی پیدایش پرسش اولویت عقل نظری و عملی نسبت به یکدیگر از یک سو ناشی از تعارضی است که میان دو عقل رخ می‌دهد و از سوی دیگر ناشی از ایده وحدت عقل در اندیشه کانت است؛<sup>۴</sup> همان‌طور که بیان شد، عقل نظری و عملی نزد کانت دو جنبه از قوه‌ای واحد هستند و او از اصلی مشترک برای این دو عقل سخن می‌گوید. تعارض میان عقل نظری و عملی، از یک سو، از آنجاست که عقل نظری امکان شناخت متعلقات نامشروط عقل یعنی نفس، خدا و جهان را منتفی می‌داند، چرا که کانت در بخش دیالکتیک استعلایی کتاب *نقد عقل محض*، با بررسی ساحت‌های سه‌گانه علم‌النفس عقلانی، کیهان‌شناسی عقلانی و خداشناسی عقلانی (ساحات سه‌گانه متافیزیک کلاسیک)، نشان می‌دهد که سخن گفتن از متعلقات نامشروط عقل در این ساحات مستلزم فراروی از ساحت تجربه و به دنبال آن توهم است - توهمی که کانت از آن به توهم استعلایی تعبیر می‌کند (CPuR, A295/ B352)؛ و از سوی دیگر، به این دلیل است که عقل عملی باور<sup>۵</sup> به خدا، آزادی و فناپذیری نفس را شرط رفع تعارضی می‌داند که با طرح مفهوم خیر اعلی در ساحت این عقل پدید می‌آید. مقصود از خیر اعلی، مفهومی شامل سعادت و فضیلت است (CPrR, 5: 110). پذیرش خدا، آزادی و فناپذیری نفس، به‌مثابه اصول موضوعه عقل عملی، منجر به طرح تعارض در ساحت عقل و میان دو جنبه آن یعنی عقل عملی و نظری می‌شوند. عقل نظری امر نامشروط را خارج از ساحت شناخت می‌داند و عقل عملی باور به امر نامشروط را ضروری می‌داند.

کانت در تحلیل این تعارض، سه‌گانه‌ای را مطرح می‌سازد: اولویت عقل نظری بر عملی، فقدان اولویت، اولویت عقل عملی بر نظری. کانت با رد دو فرض اول، با استناد به این مقدمه که عقل نظری نیز در سرشت خود عملی است، رأی بر اولویت عقل

عملی بر نظری می‌دهد. عبارت موجز کانت در استدلال برای این اولویت این است: تمام علائق در نهایت عملی است و حتی علاقه عقل‌نظرورز<sup>۵</sup> فقط مشروط است و تنها در کاربرد عملی خود کامل است (CPrR, 5: 121)؛ ضمیمه کردن این سخن به آنچه پیشتر در باره علاقه عقل نظری می‌گوید - به تعبیر کانت علاقه عقل در کاربرد نظرورزانه آن شامل شناخت اشیاء تا والاترین اصول پیشینی است (CPrR, 5: 120) - به این نتیجه می‌انجامد که علاقه عقل نظری شامل شناخت اشیاء تا والاترین اصول پیشینی، مشروط و تنها در کاربرد عملی خود کامل است. بنابراین برای فهم این عبارت موجز باید معنای عملی بودن عقل نظرورز را نزد کانت جستجو کرد. در تفسیر این عبارت موجز دو جریان تفسیری در میان کانت پژوهان قابل تشخیص و در نسبت با موضوع و شیوه استدلال این نوشتار مورد توجه است؛ این دو جریان تفسیری از این حیث مشترک هستند که وحدت عقل نظری و عملی را در وابستگی کاربرد است این دو عقل به باور به امور نامشروط می‌دانند.<sup>۶</sup>

تفسیر گونه اول، تأکید خود را بر مسأله وحدت عقل گذارده و به تصریح کانت مبنی بر اصالت عقل عملی و عملی بودن عقل نظری توجه چندانی نمی‌کند. مطابق این تفسیر، مقصود از وحدت عقل نظری و عملی، مشروط بودن کاربرد هر دو عقل به طبیعت همچون امری غایتمند و همچون نتیجه طرحی الهی است (Kleingeld: 1998). اما تفسیر گونه دوم، با استناد به سخنان کانت در ضمیمه دیالکتیک استعلایی، عقل نظری را در معنایی بنیادین عملی می‌داند؛ مطابق این دریافت، اصول تنظیمی عقل نظری را باید همچون فرامین منجز (categorical imperative) عملی دانست. پس فلسفه نظری کانت نیز در سرشت خود عملی است و، در نتیجه، باید در استقلال این دو ساحت به منزله دو ساحت متمایز تجدید نظر کرد (Mudd: 2016).<sup>۷</sup>

نوشتار پیش رو نیز هم‌سو با جریان تفسیری دوم، از عملی دانستن عقل نظری در معنایی قوی دفاع می‌کند. ولی بر خلاف تفسیر مذکور، به جای استناد به ضمیمه دیالکتیک استعلایی، پاسخ پرسش از چرایی عملی بودن عقل نظری را در بخش آموزه استعلایی روش و ذیل تحلیل مفهوم باور آموزه‌ای<sup>۸</sup> جستجو می‌کند. کانت در این بخش با تفکیک میان حالات التفاتی ذهن، مفهوم باور را به عنوان حالتی مطرح می‌سازد که هر چند برخلاف معرفت، بنیاد عینی کافی / بسنده ندارد ولی از بنیاد ذهنی کافی برخوردار است. سپس کانت دو گونه باور را مطرح می‌کند: باور عملی و باور آموزه‌ای.

کانت باور عملی را شامل نسبتی عملی میان هدفی که سوژه برمی‌گزیند و تصدیق مورد پرسش می‌داند. به تعبیر کانت، هرگاه هدفی را برمی‌گزینم، شرایط تحقق آن برای من ضروری می‌شود. باور آموزه‌ای نیز ساختاری مشابه باور عملی دارد. در این نوشتار، تحلیل مفهوم باور آموزه‌ای در جستار نظری عقل، کلید پاسخ به پرسش چرایی عملی بودن عقل نظری قرار می‌گیرد. در ادامه و در بخش نخست، نحوه شکل‌گیری تعارض میان عقل نظری و عملی در دستگاه اندیشه کانت به اجمال شرح داده خواهد شد. تمرکز این بخش بر شرح مسأله نفی امکان شناخت امر نامشروط در ساحت عقل نظری و لوازم وجود شناختی عقل عملی است. در بخش دوم مقاله، نحوه شکل‌گیری مسأله اولویت عقل عملی و استدلال اجمالی کانت در اثبات این اولویت بر مبنای کتاب نقد عقل عملی مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در نهایت این بخش به گزاره‌ای اجمالی می‌انجامد: عقل نظری در سرشت خود عملی است. استدلال بر این ادعای اجمالی در بخش سوم و ذیل بحث از انواع حالات التفاتی ذهن، با تأکید بر مفهوم باور آموزه‌ای، دنبال خواهد شد.

### نحوه شکل‌گیری تعارض میان عقل نظری و عملی در نظام اندیشه کانت

این بخش در پی پاسخ به این پرسش است: مسأله وحدت عقل نظری و عملی نزد کانت چه صورت‌بندی خاصی دارد و چرا پاسخ به آن به یک چالش تبدیل می‌شود؟ چالش مسأله وحدت عقل نظری و عملی آن است که اولاً کانت این دو را جنبه‌ای متفاوت از عقلی واحد می‌داند و ثانیاً لوازم نظری آن دو را ناسازگار با یکدیگر می‌داند. کانت در کتاب نقد عقل عملی در توضیح نحوه شکل‌گیری تعارض میان این دو عقل می‌گوید:

آیا عقل نظرورز که هیچ‌چیز درباره تمام آنچه عقل عملی برای پذیرش به آن ارائه می‌کند نمی‌داند، باید این گزاره‌ها را بپذیرد و اگر چه برایش متعالی هستند، بکوشد آنها را به عنوان یک دارایی بیگانه که به او واگذار شده، با مفاهیم خاص خود متحد کند، یا اینکه موجه است سرسختانه از علاقه متمایز خود پیروی کند و طبق قانون اپیکور، هر چیزی را که نمی‌تواند واقعیت عینی آن را با مثال‌های آشکاری که در تجربه نشان داده می‌شود، به عنوان استدلال تهی زیرکانه رد کند، با وجود آنکه هر قدر هم

با علاقه استفاده از عقل (محض) عملی آمیخته باشد و به خودی خود در تناقض با عقل نظری نباشد، صرفاً به این دلیل که در واقع عقل عملی، علاقه عقل نظری را تا حدی تا آنجایی نقض می‌کند که حدود تعیین شده از جانب عقل نظری را حذف می‌کند، و خودش را به امور بی معنا و هذیانی خیالی می‌سپارد؟ (CPrR, 5: 120)

بنابر بیان فوق، چالش وحدت عقل نظری و عملی در دستگاه اندیشه کانت در این است که عقل عملی اموری را به عقل نظری ارائه می‌کند که عقل نظری با آنها بیگانه است و نمی‌تواند از طریق مفاهیم خاص خود به آنها شناخت پیدا کند و در عین حال عقل عملی باور به این امور را ضروری می‌داند.

از آموزه‌های مهم نقد عقل محض، تفکیک میان اندیشیدن<sup>۹</sup> و شناختن<sup>۱۰</sup> است؛ بر مبنای این تفکیک، ما می‌توانیم از طریق مقولاتی چون علیت و ضرورت به اشیاء بیندیشیم، ولی جز از طریق شهود معادل با این مفاهیم نمی‌توانیم به شناخت اشیاء نائل شویم. و از آنجا که شهود از انسان تجربی است، هیچگونه شناخت پیشینی از اشیاء و مستقل از تجربه برای انسان ممکن نیست (CPuR, B165-6). کانت در ادامه و ذیل بحث از دیالکتیک عقل محض، شناخت ابژه‌های نامشروط عقل ذیل نفس‌شناسی، کیهان‌شناسی و خداشناسی را مستلزم توهم می‌داند؛ چراکه شناخت این امور ملازم با فراروی از حدود مشروع کاربست مفاهیم پیشینی عقل محض و فراروی از حدود تجربه ممکن است. این دیالکتیک در تمامی حالات خود ناشی از جستجوی امر نامشروط برای امر مشروط است؛ جستجویی که ضرورتاً از عقل ناشی می‌شود ولی به متعلقاتی خارج از حدود شناخت انسان می‌انجامد. کانت در توضیح نحوه فراروی عقل از حدود مشروع خود از اصلی استعلایی تحت عنوان اصل والای عقل سخن می‌گوید: مطابق این اصل هرگاه مشروطی داده شود، آنگاه کل سلسله شروط آن که خود نامشروط است نیز باید داده شود. اما لازمه این اصل فراروی از حدود تجربه ممکن یعنی تمام پدیدارهای تجربی است (CPuR, A308/ B365). کانت در ادامه نشان می‌دهد که استدلال‌های علم‌النفس فلسفی مغالطی، گزاره‌های ناظر به کیهان‌شناسی دو به دو متعارض، و استدلال‌های ناظر به اثبات وجود خدا همگی مخدوش است. از این رو در نهایت نتیجه می‌گیرد که دیالکتیک استعلایی مؤید امری است که پیشتر در تحلیل استعلایی مدعی آن شده است: «تمام استنتاجاتی که ما را از قلمرو تجربه ممکن فراتر



برند، فریبا و بی‌بنیاد هستند» (CPuR, A642/ B670). البته عقل نظری نمی‌تواند نقیض این امور را نیز ثابت نماید.<sup>۱۱</sup> پس شناخت متعلقات نامشروط عقل خارج از حدود شناخت انسانی قرار می‌گیرد.

اما چرا در ساحت عقل عملی، باور به این امور نامشروط ضروری است؟ لوازم فراتجربی امر اخلاقی عبارتند از: آزادی، فناپذیری نفس و وجود خدا. امر اول یعنی آزادی شرط قرار گرفتن انسان ذیل قانون اخلاقی است. مطابق دریافت کانت، اخلاقی بودن به معنای خودآیینی و عدم تعیین به واسطه امیال است. این عدم تعیین تنها زمانی امکان‌پذیر است که انسان بتواند خود را آزادانه فراتر از امیال و علل طبیعی متعین نماید؛ امری که با سکونت انسان در جهانی معقول فراتر از ساحت حسی انسان امکان‌پذیر است. بنابراین باور به آزادی انسان که متعلق شناخت انسانی نیست، شرطی ضروری برای قرار گرفتن انسان ذیل قانون اخلاقی است (CPrR, 5: 42): «قانون اخلاقی، که خود هیچ نیازی به بنیادهای توجیه‌کننده ندارد، نه تنها امکان که فعلیت [قوه آزادی] را در موجوداتی ثابت می‌کند، که این قانون را به عنوان الزامی بر خویش می‌شناسند» (CPrR, 5: 47).<sup>۱۲</sup>

اما باور به فناپذیری نفس و وجود خدا ریشه در حل تعارضی دارد که مختص به ساحت عملی است؛ این تعارض، از ضرورت طرح امر نامشروط در ساحت عمل حاصل می‌شود. در ساحت عقل عملی از یک سو با قانون برین عقل محض مواجه هستیم؛ قانون برین عقل محض، قانونی است که اراده اخلاقی را متعین می‌سازد. اما با وجود قانون اخلاقی برای تعیین اراده، همچنان عقل، امر نامشروط را همچون تمامیت نامشروط ابژه عقل محض تحت عنوان خیر اعلی دنبال می‌کند (CPrR, 5: 108). اما اگر قانون اخلاقی، تنها بنیاد تعیین‌بخش اراده است، ضرورت طرح خیر اعلی به عنوان ابژه نامشروط اراده چیست؟ کانت در پاسخ می‌گوید به رغم انحصار تعیین‌بخشی اراده در قانون اخلاقی، این قانون قانونی صرفاً صوری است و ارتباطی با محتوای اراده ندارد (CPrR, 5: 109).<sup>۱۳</sup> پس خیر اعلی باید کلیت ابژه اراده اخلاقی را تشکیل دهد؛ از سوی دیگر همچنان قانون اخلاقی باید بنیاد تعیین‌بخش اراده باشد. برای جمع میان این دو محدودیت، یعنی ابژه داشتن اراده اخلاقی و در عین حال انحصار تعیین‌بخشی به قانون اخلاقی، قانون اخلاقی باید مشمول در خیر اعلی باشد (CPrR, 5: 109). از این رو کانت خیر اعلی را ترکیب سعادت و فضیلت معرفی می‌کند (CPrR, 5: 110). اما تبیین نحوه

ترکیب دو عنصر خیر اعلی یعنی سعادت و فضیلت منجر به شکل‌گیری تعارضی در ساحت عقل عملی می‌شود؛ چراکه سعادت و فضیلت با یکدیگر تلازم مفهومی ندارند (ترکیب آنها تحلیلی نیست)؛ از این رو باید ترکیب آن دو تألیفی باشد. ترکیب تألیفی تنها زمانی امکان‌پذیر است که رابطه علیت میان آن دو برقرار باشد. اگر سعادت علت فضیلت باشد، در این صورت قانون به عنوان بنیاد تعیین‌بخش اراده به امری پسینی و تجربی وابسته خواهد بود؛ وابستگی‌ای که ملازم با امتناع اخلاق است. فضیلت نیز نمی‌تواند علت سعادت باشد، زیرا سعادت وابسته به قوانین جهان طبیعی است. پذیرش این دو گانه منجر به امتناع خیر اعلی و در نتیجه منجر به امتناع تحقق قانون اخلاقی در جهان خواهد شد؛ یعنی امتناع تحقق خیر اعلی، قانون اخلاقی را به امری موهوم تبدیل می‌سازد (CPrR, 5: 113-114). اما از آنجا که قانون اخلاقی و به دنبال آن خیر اعلی امری ضروری برای عقل عملی است، این دو گانه نادرست بوده و باید حالت سومی را برای رفع آن جستجو کرد. کانت برای رفع این امتناع، تعیین سعادت از جانب فضیلت را می‌پذیرد؛ زیرا از نظر کانت این تعیین مطلقاً نادرست نیست. این امتناع ناشی از انحصار وجود انسان به جهان محسوس است، در حالیکه اگر انسان را ساکن جهان فوق محسوس در نظر بگیریم، فضیلت می‌تواند نقشی علی در نسبت با سعادت داشته باشد.<sup>۱۴</sup>

با سکونت انسان در جهان معقول امکان تحقق خیر اعلی فراهم می‌شود. اما با این سکونت، تمام لوازم ضروری برای تحقق خیر اعلی محقق نمی‌شود؛ بلکه طرح این جهان معقول راه را برای طرح دو شرط ضروری دیگر برای تحقق خیر اعلی می‌گشاید: خدا و جاودانگی نفس. خدا و جاودانگی نفس دو اصل موضوع دیگر و از لوازم تحقق خیر اعلی هستند. اما چرا خدا و جاودانگی نفس به عنوان اصل موضوع، از خیر اعلی لازم می‌آیند؟ همانطور که پیشتر توضیح دادیم، خیر اعلی شامل دو عنصر فضیلت و سعادت است. برای تحقق فضیلت، انطباق کامل امیال با اراده اخلاقی ضروری است. چراکه تحقق خیر اعلی در جهان، متعلق ضروری اراده تعیین‌پذیر با قانون اخلاقی است. «اما در چنین اراده‌ای، انطباق کامل امیال با قانون اخلاقی شرط ضروری خیر اعلی است» (CPrR, 5: 122). با نظر به نکات فوق، استدلال کانت را بر ضرورت جاودانگی نفس می‌توان اینگونه بازسازی کرد: الف) تحقق خیر اعلی در جهان، متعلق ضروری اراده اخلاقی است؛ ب) برای تحقق خیر اعلی، انطباق کامل امیال با قانون اخلاقی

ضروری است؛ ج) تطابق کامل اراده با قانون اخلاقی، امری است مربوط به امر مقدس که تحقق آن در جهان محسوس ممکن نیست. د) برای تحقق این تطابق باید یک پیشرفت پیوسته فرض گرفته شود؛ ه) از آنجا که قانون اخلاقی یک امر ضروری عقلانی است، مفروض گرفتن این پیشرفت پیوسته نیز ضروری است؛ و) این پیشرفت پیوسته تنها در صورتی ممکن است که وجود پیوسته نامتناهی موجود عقلانی (جاودانگی نفس) ضروری باشد؛ در نتیجه ز) جاودانگی نفس شرط ضروری تحقق خیر اعلی در جهان است (CPrR, 5: 122). پس جاودانگی نفس شرط تحقق عنصر اول خیر اعلی، یعنی فضیلت است.

از ضرورت تحقق عنصر دوم خیر اعلی، یعنی سعادت، اصل موضوع دیگری لازم می‌آید: وجود خدا. قانون اخلاقی همچون قانون آزادی، مستقل از طبیعت و مستقل از هماهنگی با امیال انسانی، اراده را متعین می‌سازد. پس ضمانتی برای پیوند ضروری میان اخلاق و سعادت وجود ندارد. اما خیر اعلی چنین پیوندی را ضروری فرض می‌کند. بنابراین از ضرورت تحقق خیر اعلی و در نتیجه ضرورت تناسب میان اخلاق و سعادت، وجود علت همه طبیعت به منزله بنیاد این پیوند لازم می‌آید. از آنجا که این علت باید شامل بنیاد تطابق طبیعت با قانون اراده و همچنین تمثیل این قانون باشد و از آنجا که تمثیل این قانون تنها می‌تواند به موجود عقلانی تعلق بگیرد و علت چنین موجودی در تطابق با این تمثیل قوانین اراده است، این علت باید یک فاعل عقلانی صاحب اراده باشد. موجودی که از طریق فهم و اراده به فاعل جهان تبدیل می‌شود، خدا است (CPrR, 5: 124-5).

بنابراین به وضوح تعارضی میان عقل نظری و عملی شکل می‌گیرد. عقل نظری، ابژه‌های نام‌شروط و فراحیسی را خارج از حدود مشروع شناخت انسانی می‌داند و از سوی دیگر عقل عملی، باور به آزادی اراده، فناپذیری نفس و وجود خدا را شرط تحقق قانون اخلاقی می‌داند.

همه آنها [اصول موضوعه عقل عملی] از اصل اخلاق سرچشمه می‌گیرند، اصلی که خود اصل موضوعه نیست بلکه قانونی است که به موجب آن عقل بی‌واسطه اراده را تعیین می‌کند. و این اراده از آن جهت که به عنوان یک اراده محض متعین شده است، مستلزم این شرایط ضروری برای رعایت فرمان آن است. این اصول موضوعه جزم‌های

نظری نیستند، بلکه پیش فرض‌هایی هستند که ضرورتاً مرجعی عملی دارند و بنابراین، اگرچه واقعاً شناخت نظری را گسترش نمی‌دهند، به ایده‌های عقل نظری به طور کلی (با ارجاع آنها به آنچه عملی است) واقعیت عینی می‌بخشند (CPrR, 5: 132).

بنابراین باور به این امور سه‌گانه به‌مثابه اصل موضوع از لوازم قانون اخلاقی است؛ قانون اخلاقی خود امری ضروری بوده و در نتیجه باور به این امور به امری ضروری برای عقل انسان تبدیل می‌شود.

### بازخوانی استدلال اولویت عقل عملی بر نظری

فصل سوم از بخش دوم کتاب *نقد عقل عملی*، فصلی موجز و شامل یکی از دعاوی مناقشه‌برانگیز و جالب توجه فلسفه کانت است: اولویت عقل عملی بر نظری. کانت این فصل را چنین عنوان می‌نهد: درباره اولویت عقل محض عملی در نسبت آن با عقل نظری. کانت در ادامه مقصود خویش را از «اولویت» چنین تعریف می‌کند: «از اولویت میان دو یا چند چیز که با عقل به یکدیگر متصل شده‌اند، من امتیاز یکی را به این عنوان می‌فهمم که نخستین بنیاد تعیین‌بخش پیوند با بقیه باشد» (CPrR, 5: 119).

کانت پس از این تعریف عام از مفهوم اولویت، یک حالت خاص از این اولویت را نیز تحت عنوان اولویت عملی مطرح می‌سازد. مقصود از اولویت خاص عملی آن است که علائق یکی ذیل علائق دیگری قرار بگیرد. اهمیت این مسأله به طور خاص در جستار از نسبت میان عقل نظری و عقل عملی از آن حیث است که کانت به هر یک از قوای عقل علاقه‌ای خاص را نیز نسبت می‌دهد. مقصود از علاقه خاص هر قوه عقلانی نیز اصلی است که ذیل آن کاربست آن قوه صورت می‌گیرد. کانت عقل را قوه اصول می‌نامد؛ زیرا عقل دارای یک کارکرد منطقی و استعلایی توأمان است؛ از حیث کارکرد منطقی، عقل قوه استنتاج منطقی است؛ اما از حیث استعلایی عقل قوه‌ای است که با بهره‌مندی اصولی برآمده از جانب خویش، سایر امور را متعین می‌سازد. حال با نظر به دوگانه عقل نظری و عملی، با دو گونه علاقه نظری و عملی عقل مواجه هستیم و با نظر به مفهوم اولویت، یکی از این علائق باید ذیل علاقه دیگر قرار بگیرد.

پس باید نخست علائق دو حیثیت مختلف عقل را ملاحظه کرد و سپس نسبت آنها را با یکدیگر سنجید و برای اثبات اصالت عقل عملی، نشان داد که علاقه عقل نظری ذیل عقل عملی قرار می‌گیرد. «علاقه کاربست نظری بر عقل، شامل شناخت ابژه

تا والاترین اصول پیشینی است» (CPrR, 5: 120). همانطور که پیشتر بیان کردیم، از نظر کانت عقل در کاربست منطقی خود قوه استنتاج و در کاربست استعلایی خود، قوه ادراک اصول پیشینی است که به مثابه عام‌ترین اصول، سایر شناخت‌ها از آنها قابل استنتاج باشد. بنابراین علاقه نظرورزانة عقل عبارتست از شناخت عام‌ترین اصول پیشین که سایر اصول بتوانند از آن مشتق شوند؛ این عام‌ترین اصول پیشین به مثابه اصول نامشروطی هستند که سایر شناخت‌ها در قالب قیاسات منطقی از طریق ترکیب آن اصول نامشروط بدست می‌آیند.<sup>۱۵</sup> پس علاقه نظری عقل، رسیدن به اصول نامشروط شناختی-وجودی است. در مقابل علاقه عملی عقل عبارت است از «تعیین اراده در نسبت با غایت نهایی و کامل» (CPrR, 5: 120). عقل عملی به دنبال تعیین کامل اراده مطابق با غایتی برین و کامل است؛ پس هر دو عقل ذیل امری نامشروط به دنبال تعیین متعلق خود هستند. ولی متعلقات این دو حوزه عقلانی در نگاه نخست با یکدیگر متفاوت است: یکی ناظر به شناخت و دیگری ناظر به اراده است و به تعبیر دیگر یکی ناظر به شناخت متعلق خود و دیگری ناظر به خلق متعلق خود است (CPrR, 5: 12; 15; 89). پس مسأله در نگاه نخست آن است که با دو ساحت با علائق متعدد و به ظاهر مستقل از هم مواجه هستیم.

از سوی دیگر باید توجه داشت که عقل نزد کانت قوه‌ای واحد محسوب می‌شود و حیث عملی و نظری را باید دو حیث متفاوت امری واحد دانست. بنابراین اگر از این دو حیثیت متفاوت، لوازمی متناقض لازم بیاید، نمی‌توان به این لوازم در ساحت عقل پایبند شد. به عبارت دیگر، عقل همواره تناقض را از ذات خویش رفع می‌کند و از سوی دیگر با نظر به آنکه با عقلی یکسان مواجه هستیم، تحقق تناقض در این امر واحد عقلانی امکان‌پذیر نیست. به تعبیر کانت، اجتناب از تناقض، امری مستقل از شرایط عقل، بلکه شرط کاربست عقل به طور کلی است: «آنچه برای امکان هرگونه کاربست عقل به طور کلی مورد نیاز است، یعنی اینکه اصول و احکامش نباید با یکدیگر در تناقض باشند، هیچ بخشی از علائق عقل را نمی‌سازد، بلکه در مقابل اصلاً شرط داشتن عقل است» (CPrR, 5: 120).

کانت تا این موضع دو مقدمه مهم را مطرح می‌سازد: الف) عقل نظری و عملی هر یک علائق خاص به خود را دارد؛ ب) در عقل تناقض امکان‌پذیر نیست.

در ادامه حالات مختلف از نسبت میان عقل نظری و عملی مورد بحث قرار می‌گیرد. نخستین حالت مفروض آن است که عقل عملی امری را مستقلاً از جانب خویش نداشته و به طور کامل ذیل عقل نظری قرار بگیرد. به تعبیر کانت: «اگر عقل عملی چیزی را به عنوان داده فراتر از آنچه عقل نظری به آن از جانب خویش پیشنهاد می‌دهد، فرض نگیرد و به آن نیندیشد، عقل نظری دارای اولویت است» (CPrR, 5: 120). در این حالت، پرسش از اولویت عقل نظری و عملی نسبت به یکدیگر به سادگی پاسخ داده می‌شود. زیرا عقل عملی در کار بست خویش به حدود شناخت انسانی که در نقد عقل نظری مشخص شده پایبند است و از این رو عقل عملی همواره در ذیل عقل نظری قرار می‌گیرد.

دومین حالت مفروض آن است که عقل عملی اصولی پیشینی از جانب خویش داشته باشد که گزاره‌های نظری خاصی در پیوند با آن اصول پیشینی باشند و در عین حال این گزاره‌های نظری از دسترس معرفتی عقل نظری خارج باشد (CPrR, 5: 120). در توضیح حالت دوم باید توجه داشت که در نظر نخست علاقه نظری و عملی عقل در تعارض قرار نمی‌گیرند؛ چراکه علاقه اولی ناظر به یافتن امر نامشروط در شناخت ابژه تجربی و علاقه دومی ناظر به تعیین اراده مطابق با غایت برین و نهایی است. یعنی یکی امر نامشروط را در ساحت شناخت ابژه جستجو می‌کند و دیگری امر نامشروط را در نسبت با تعیین اراده. اما مسأله آن است که اولاً اصول پیشینی تعیین اراده می‌تواند لوازمی نظری به دنبال داشته باشد و ثانیاً این لوازم نظری خارج از دسترس عقل نظری قرار می‌گیرد. همانطور که به تفصیل در بخش قبل بیان شد، این دو عقل به لوازمی متعارض پایبند هستند؛ عقل نظری شناخت امر نامشروط را فراروی از حدود تجربه ممکن دانسته و عقل عملی باور به این امور را از لوازم قانون اخلاقی می‌داند. در این وضعیت تعارضی حقیقی میان دو حیثیت امری واحد شکل می‌گیرد و پرسش اولویت تبدیل به یک چالش می‌شود: آیا عقل نظری باید تسلیم لوازم فرامحسوس عقل عملی شود یا آنکه سرسختانه بر موضع خود بایستد و عقل عملی را منقاد خود سازد؟ (CPrR, 5: 120). بر اساس تصریح متن شناختی کانت، یا عقل نظری باید ذیل عقل عملی قرار بگیرد (اولویت عقل عملی) یا آنکه عقل نظری باید لوازم عقل عملی را انکار سازد (اولویت عقل نظری). حالت سومی نیز قابل فرض است که به نظر می‌رسد کانت آن را مطرح نمی‌کند: هیچ یک نسبت به دیگری اولویت نداشته باشد. اما از آنجا که از یک

سو با امری واحد به نام عقل مواجه هستیم که تناقض در آن راه ندارد و از سوی دیگر علاقات دو جنبه نظری و عملی عقل در تعارض هستند، برای رفع این تناقض باید یکی را بر دیگری مقدم دانسته و رأی به اولویت آن دهیم.

کانت برای تقویت این تعارض، تعارض اصیل را از منظر خویش بیان می‌کند. کانت در این تأکید بر دریافت خاص خویش از اخلاق متکی است؛ کانت هرگونه نظریه اخلاقی مبتنی بر مفهوم سعادت را متکی بر امری تجربی و به دنبال آن فاقد کلیت و ضرورت می‌داند.<sup>۱۶</sup> از این رو در توضیح مسئله تعارض میان علاقه نظری و عملی عقل تأکید می‌کند که توجهات عملی عقل یا لوازم توجهات آن را، تا آنجا که وابسته به امور تجربی باشند، نمی‌توان در تعارضی اصیل با عقل نظری دانست. او با ذکر مثال‌هایی از مفاهیم نامحسوس متکی بر مفهوم سعادت در ادیان و عرفان، در نهایت هیچ‌یک را به گونه‌ای نمی‌داند که عقل بخواهد ضرورتاً تسلیم آن شود. یعنی لوازم امور تجربی که عقل عملی از بیرون و نه از جانب خویش به آنها ملتزم می‌شود، از امور اصیل عقلانی نیست که پرسش تعارض یا عدم تعارض در مورد آنها مطرح شود. اما ادراک قانون اخلاقی توسط عقل انسانی نشان از آن دارد که عقل محض عملی امکان‌پذیر است. و با نظر به مفروض وحدت عقل، وجود تعارض میان دو جنبه عقل محض، مسئله‌ای است که با وحدت عقل سازگار نیست (CPR, 5: 120-1). پس قید دیگری به شرح مسئله اصالت اضافه می‌شود. لوازم نظری و عملی عقل در صورتی در تعارض قرار می‌گیرند که هر دو برآمده از عقل محض و بدون استناد به هرگونه امر تجربی باشد؛ بنابراین مسئله در اینجا کاربست عقل عملی یا نظری بر تجربه نیست، بلکه در هر دو سو با عقل محض مواجه هستیم.

بنابراین: الف) تعارضی واقعی میان حیث عملی و نظری عقل رخ می‌دهد و این تعارض یک امر عارضی و تصادفی نیست، بلکه ریشه در سرشت پیشینی عقل دارد؛ ب) تعارض در عقل به عنوان امری واحد امکان‌پذیر نیست؛ ج) راه حل تعارض آن است که یا عقل نظری ذیل عقل عملی قرار بگیرد یا عقل عملی ذیل عقل نظری قرار بگیرد. کانت شق اول یعنی اولویت عقل عملی را می‌پذیرد و در عبارتی بسیار موجز بر آن استدلال می‌کند: «کسی نمی‌تواند لازم بداند که عقل عملی محض ذیل عقل نظری قرار بگیرد و بنابراین باید ترتیب را واژگون کرد، از آنجا که تمام علاقه در نهایت عملی است و حتی علاقه عقل نظری فقط م‌شروط و تنها در کاربرد عملی آن کامل است»

(CPR, 5: 121).<sup>۱۷</sup> بنابراین در نهایت فهم مدعای کانت در اولویت عقل عملی، به این عبارت مقدمه موجز گره می خورد: عقل نظورز مشروط است و تنها در کاربرد عملی می تواند کامل باشد؛ عبارتی که کانت آن را مسلم فرض کرده و توضیح بیشتری درباره آن نمی دهد. این همان ابهام و اجمالی است که در شروح کتاب *نقد عقل عملی* نیز تداوم دارد.<sup>۱۸</sup> در بخش بعد تلاش می شود توضیح و استدلالی برای این سخن مبهم بر مبنای کتاب *نقد عقل محض* بیان شود.

### بازخوانی استدلال کتاب *نقد عقل عملی* با نظر به قانون عقل محض

پاسخ به پرسش چرایی عملی بودن عقل نظری را در بخش قانون عقل محض از کتاب *نقد عقل محض* و ذیل تحلیل کانت از مفهوم باور آموزه ای جستجو خواهیم نمود. کانت در بخش سوم قانون عقل محض ذیل عنوان «درباره پندار، دانستن و باور»<sup>۱۹</sup> نخست با تحلیل مفهوم التفاتی درست تلقی کردن<sup>۲۰</sup>، میان دو گونه از این مفهوم التفاتی تمایز قائل می شود: اعتقاد<sup>۲۱</sup> و اقناع<sup>۲۲</sup>.

چیزی را درست تلقی کردن رویدادی در فهم ما است که ممکن است بر بنیادهای عینی مبتنی شود، اما همچنین به عللی در ذهن آن کس که حکم صادر می کند نیازمند است. اگر این حکم کردن برای هر کس صرفاً تا جایی معتبر باشد که او دارای عقل است، پس بنیاد آن حکم از کفایت عینی برخوردار است و در این مورد درست تلقی کردن چیزی، اعتقاد نامیده می شود. اگر بنیاد خود را فقط در تقویم خاص سوژه داشته باشد، آنگاه اقناع نامیده می شود (CPuR, A820/ B848).

پس کانت بر مبنای کفایت عینی و کفایت ذهنی هم بسته با آن، میان اعتقاد و اقناع تمایز قائل می شود. نکته قابل توجه در تقسیم بندی مذکور آن است که در دو گانه فوق، یا امری از کفایت عینی برخوردار بوده و در نتیجه برای هر موجود عاقلی متکی بر بنیادی عینی معتبر است، یا این حکم از اساس بر تقویم خاص سوژه متکی است و در نتیجه فاقد اعتبار همگانی است. مبنای تقسیم بندی فوق کفایت یا عدم کفایت عینی و، به تعبیر دیگر، بهره مندی یا عدم بهره مندی از بنیاد عینی و البته همزمان توجه سوژه به این بنیادهای عینی است؛ توجهی که از آن به علل ذهنی تعبیر می شود. کانت در این متن، دلایل عینی و ذهنی را در کنار و هم بسته با یکدیگر بیان و تصریح می کند که بنیادهای عینی همواره باید در کنار دلایل ذهنی ملاحظه شود. در توضیح مطلب می توان گفت



کفایت عینی اشاره به دلایل واقعی و کفایت ذهنی اشاره به خودآگاهی سوژه به آن دلایل واقعی به عنوان دلایل درست تلقی کردن آن دارد.<sup>۳۳</sup> در مقابل، سوژه در وضعیت اقتناع، بر مبنای عللی ذهنی امری را درست تلقی کرده که فاقد بنیادهای عینی کافی است. پس یا سوژه با التفات به دلایل عینی کافی امری را صادق می‌شمارد که از آن به اعتقاد تعبیر می‌شود یا سوژه بدون دلایل عینی کافی امری را صادق می‌شمارد که از آن به اقتناع تعبیر می‌شود. به تعبیر کانت اقتناع از توهمی صرف است (CPuR, A820/ B848). یعنی در حالت اول سوژه باوری صادق دارد و به دلایل این باور نیز واقف است؛ ولی در حالت دوم سوژه امری را بر مبنای دلایل نادرست، درست تلقی می‌کند. کانت پس از بیان این تقسیم‌بندی، حالات سه‌گانه دیگری را به شرح زیر مطرح می‌سازد:

درست تلقی کردن یا اعتبار ذهنی حکم در نسبت با اعتقاد، دارای مراحل سه‌گانه زیر است (که همزمان عیناً معتبر باشد) پنداری داشتن، باور داشتن و معرفت داشتن. پنداری داشتن، درست تلقی کردن چیزی توأم با این آگاهی است که این درست تلقی کردن از حیث ذهنی و همین‌طور عینی نابسند است. اگر درست تلقی کردن فقط از حیث ذهنی کافی باشد و همزمان از حیث عینی نابسند تلقی شود، باور نامیده می‌شود. در نهایت زمانی که امر درست تلقی شده هم از حیث ذهنی و هم از حیث عینی کافی باشد، دانستن نامیده می‌شود. کفایت ذهنی، اعتقاد (برای من)، کفایت عینی، یقین (برای همگان) نامیده می‌شود (CPuR, A822/ B850).

در این تقسیم‌بندی، پنداری داشتن حالتی از درست تلقی کردن است که سوژه همزمان به این مسأله نیز التفات دارد که این حالت ذهنی، از کفایت عینی برخوردار نیست، و به تعبیر کانت از کفایت ذهنی و عینی برخوردار نیست. بنابراین برخلاف اقتناع که در آن سوژه در فقدان بنیادهای بسنده عینی امری را درست تلقی می‌کند، در وضعیت پندار، سوژه به این عدم کفایت ملتفت است. بنابراین در وضعیت پندار، اقتناعی در کار نیست. پس در دوگانه پندار و معرفت، مسأله اصلی توجه سوژه به فقدان و عدم فقدان دلایل عینی کافی است. آنچه در این تقسیم‌بندی قابل توجه است تفکیک میان دانستن و باور بر مبنای کفایت ذهنی و عینی است. در وضعیت معرفت، سوژه با التفات به دلایل عینی

کافی، امری را درست می‌شمارد. ولی در وضعیت باور، سوژه به دلایل ذهنی کافی و در فقدان دلایل عینی کافی و توأم با این التفات، امری را درست تلقی می‌کند.<sup>۲۴</sup> دلیل توجه به این تقسیم‌بندی در نسبت با موضوع این نوشتار آن است که کانت باور به خدا و فناپذیری نفس را ذیل عنوان باور قرار می‌دهد. پس خدا و فناپذیری نفس از اموری هستند که در فقدان دلایل عینی کافی، به علل بسنده ذهنی، باور به آنها عقلانی محسوب می‌شود.

کانت در ادامه همین تقسیم‌بندی از دوگونه باور سخن می‌گوید: باور عملی و باور آموزه‌ای. او در توصیف باور عملی می‌گوید:

با وجود این، فقط در یک نسبت عملی، می‌توان اخذ چیزی را که درست تلقی کردنش از حیث نظری ناپسند است، باور کردن نامید. این هدف عملی یا هدف مهارت است یا هدف اخلاق، که اولی برای غایات خودکامانه ولی تصادفی و دومی برای غایات مطلقاً ضروری است (CPuR, A823/ B851).

باورهای عملی در مواردی مطرح می‌شود که هدفی در میان باشد: در این صورت برای رسیدن به اهداف، وسایل نیز ضروری خواهد بود. خود این نسبت ضروری میان هدف و وسیله نیز بر دو قسم خواهد بود. در حالت اول، سوژه‌ای خاص با توجه به وضعیت خاص خودش، و وسیله‌ای خاص را برای رسیدن به هدفی خاص ضروری می‌داند ولی قطعی نیست که صرفاً همان شرایط برای رسیدن به آن هدف ضروری باشد. حالت دوم که کانت از آن به مطلقاً ضروری و برای همه کس تعبیر می‌کند آن است که سوژه با یقین بداند هیچ کس دیگری شرایط دیگری را برای رسیدن به آن هدف نخواهد دانست (CPuR, A824/ B852). برای مثال، یک پزشک بر مبنای عوارض بیماری حکم به وجود بیماری خاصی می‌کند؛ از این رو وسایل خاصی را بر مبنای تشخیص خویش به هدف درمان بیماری به کار می‌گیرد؛ ولی مسأله آن است که این تشخیص و تجویز از قطعیت برخوردار نیست و پزشک دیگری می‌تواند تشخیص و تجویز برتری داشته باشد؛ بنابراین:

باور او حتی در نسبت با حکمش تصادفی است؛ شخص دیگری ممکن است بهتر عمل کند. من چنین باورهای تصادفی را که با وجود این استفاده واقعی ابزارها را برای افعالی معین بنیان می‌نهد، باورهای پراگماتیک می‌نامم (A824/ B852).

پس تفاوت میان باورهای ناظر به اخلاق و مهارت آن است که غایات ناظر به باورهای اول، غایاتی ضروری و غایات دوم، غایاتی تصادفی و ممکن است. البته هم‌پسته با هر دو نوع غایت، باور به پاره‌ای امور به منزله شرط آن غایت ضروری خواهد بود.

کانت امری را مشابه باور عملی با عنوان باور آموزه‌ای مطرح می‌سازد که ناظر به مسائل نظری است:

ولی از آنجا که ما در رابطه با یک ابژه نمی‌توانیم چیزی را بر عهده بگیریم، و بنابراین درست شمردن چیزی صرفاً نظری است، در بسیاری موارد می‌توانیم گونه‌ای بر عهده گرفتن را تصور و درک کنیم که فرض می‌کنیم برای آنها بنیادهای کافی داریم، اگر وسیله‌ای یافت شود که به یقین درباره موضوع برسیم؛ بنابراین، در احکام صرفاً نظری مشابهتی با احکام عملی وجود دارد، جایی که درست اخذ کردن آنها به تناسب با واژه باور توصیف می‌شود و آن را باور آموزه‌ای می‌توانیم نام نهمیم. (A825/ B853).

بنابراین، باور آموزه‌ای نظیر باورهای عملی، در جایی است که باور به امری به عنوان شرطی در نسبت با هدفی ضروری باشد. کانت در توضیح بیشتر، مسأله وجود خدا را در ساحت فلسفه نظری تحلیل می‌کند. فرض وحدت غایتمند شرط کاربرد عقل بر طبیعت است و برای این منظور باید وجود خالق عاقلی را مفروض گرفت. بنابراین فرض این موجود، برای تحقق یک هدف نظری یعنی وحدت غایتمند طبیعت ضروری است. عقل نظری به دنبال وحدت سیستماتیک در شناخت نظری است و این هدفی است که با فرض امر نامشروط در جهان خارج محقق می‌شود. بنابراین سخن کانت را می‌توان اینگونه فهمید که عقل در کاربست نهایی خود، وحدت نظام‌مند را به مثابه یک هنجار بر جستار از طبیعت وضع می‌کند. غایتی ممکن که به دنبال آن باور به پاره‌ای امور لازم می‌آید (CPuR, A826/ B854). اشارات کانت نشان می‌دهد در ساحت فلسفه نظری نیز همچون فلسفه عملی، باور به برخی امور، شرطی ضروری برای رسیدن به پاره‌ای اهداف است؛ اما آیا اهداف نظری، همانند اهداف مهارت، اهدافی ممکن است یا مانند اهداف اخلاقی ضروری است. کانت در ادامه توضیح باور به خدا به مثابه شرط ضروری جستار تجربی می‌گوید:

در نتیجه فرض مؤلفی خردمند برای جهان، شرطِ هدفی است که یقیناً ممکن است ولی غیرقابل توجه نیست، یعنی برای آنکه راهنمایی را در جستار از طبیعت داشته باشیم (CPuR, A826/ B854).

بنابراین هدف ضروری ساز باور به خدا، در نظام اندیشه کانت همچون اهداف مهارت، هدفی ممکن و تصادفی است. پس ساختار مشابهی میان باور عملی و آموزه‌ای وجود دارد: هر دو غایتی را وضع و متناسب با آن امری را تصدیق می‌کنند. در مقابل، باور اخلاقی بر خلاف باور قبل وابسته به غایتی ممکن نیست که سوژه برای خود وضع می‌کند بلکه به ضرورت قانون اخلاقی بازمی‌گردد. بنابر توضیحات فوق، دلیل کانت برای پذیرش این گزاره اجمالی در استدلال بر اصالت عقل عملی روشن می‌شود: «تمام علاقه در نهایت عملی است و حتی علاقه عقل نظروزی فقط مشروط و تنها در کاربرد عملی آن کامل است». علاقه عقل عملی رسیدن به وحدتی نظام‌مند از شناخت‌های طبیعی است؛ این وحدت نظام‌مند اولاً به‌مثابه یک غایت بر عقل وضع می‌شود و بنابراین تبدیل به هدفی می‌شود که عقل به خودش می‌دهد و از این رو امری عملی است؛ از سوی دیگر این علاقه، خود امر ممکن محسوب می‌شود. بنابراین علاقه عقل نظروزی امری عملی و در گروه تصدیق‌آموری مشابه اصول موضوعه عقل عملی است. بنابراین کاربرد کامل عقل نظروزی یعنی رسیدن به وحدت نظام‌مند جهان طبیعت تنها از طریق وضع غایتی ممکن تحقق می‌یابد. این استدلال نشان می‌دهد که عقل نظری در کاربرد نهایی خود عملی است؛ پس میان عقل عملی و نظری وحدتی بنیادین وجود دارد؛ اما چرا در این وحدت بنیادین عقل عملی دارای اولویت است؟ در پاسخ به این پرسش می‌توان دو پاسخ مکمل ارائه کرد: الف) نخست آنکه دوگانه‌ای میان امر عملی و نظری وجود دارد؛ اما از آنجا که دومی تنها در رجوع به اولی کامل می‌شود، پس امر عملی اصیل است؛ ب) هدف ضروری‌ساز باورهای عملی هدفی ضروری و هدف ضروری‌ساز باورهای آموزه‌ای، هدفی ممکن است؛ و به جهت تقدم ضرورت بر امکان، عقل عملی در قیاس با عقل نظری، اصیل است.

### نتیجه‌گیری

این نوشتار به پرسش از چرایی اولویت عقل عملی در اندیشه کانت اختصاص داشت؛ کانت از سویی عقل را در سرشت خود واحد دانسته، عقل نظری و عملی را دو حیثیت مختلف امری واحد می‌داند؛ از سوی دیگر در حالی که عقل نظری، متعلقات نام‌مشروط

عقل یعنی ایده‌های مورد بحث در علم‌النفس فلسفی، کیهان‌شناسی فلسفی و خداشناسی فلسفی را خارج از قلمرو شناخت می‌داند، در ساحت عقل عملی، باور به آزادی، خدا و فناپذیری نفس را از لوازم ضروری قانون اخلاقی قلمداد می‌کند. کانت در رفع این تعارض، عقل نظری را نیز در سرشت خود عملی می‌داند ولی توضیحی درباره این بیان موجز نمی‌دهد. به این چرایی با تحلیل مفهوم باور آموزه‌ای پاسخ داده شد. کانت امری را مشابه باور عملی تحت عنوان باور آموزه‌ای مطرح می‌سازد که ناظر به مسائل نظری است. او در توضیح بیشتر مسأله توضیح می‌دهد که فرض وحدت غایت‌مند شرط کاربرد عقل بر طبیعت است و برای این منظور باید وجود خالق عاقلی را مفروض گرفت. بنابراین فرض این موجود، شرط ضروری برای هدفی ممکن است. عقل نظری به دنبال وحدت سیستماتیک در شناخت نظری است و این هدفی است که با فرض امر نامشروط در جهان خارج محقق می‌شود. بنابراین سخن کانت را می‌توان اینگونه فهمید که عقل در کاربست نهایی خود، وحدت نظام‌مند را به مثابه یک هنجار بر جستار از طبیعت وضع می‌کند. بنابراین عقل نظری نیز در کاربست نهایی خود یعنی رسیدن به غایت وحدت نظام‌مند، ملزم به باور پاره‌ای امور می‌شود که خارج از حوزه شناخت عقل نظری قرار می‌گیرد. از این رو عقل نظری نیز همانند عقل عملی، در کاربست نهایی ملزم به باور به اموری غیرقابل شناخت می‌شود.

## پی‌نوشت‌ها

۱. ارجاع به آثار کانت بر مبنای شیوه معیار کانت‌پژوهان، در نقد عقل محض با ارجاع به صفحات ویرایش اول و دوم و در سایر موارد با ارجاع به شماره جلد و صفحه است. علاوه بر این، مخففی از اثر مورد ارجاع نیز در ابتدا، مطابق فهرست زیر درج می‌شود: Critique of Pure Reason: CPuR; Critique of Practical Reason: CPrR, Groundwork of Metaphysics of Morals: G

### ۲. Primat/ primacy

۳. رאו شر در متون کانت قائل به تفکیک میان دو نوع اولویت شده است: اولویت در باور، اولویت در عمل. مقصود از اولویت در باور این است: هنگام تأمل در شرایط اخلاق انسان، مسأله جمع میان دعاوی متافیزیکی و اصول موضوعه‌ای برآمده از لوازم کاربست عملی عقل با محدودیت‌های عقل نظری به میان می‌آید. در این حالت اولویت دعاوی متافیزیکی عملی به معنای آن است که عقل باید به این لوازم

علی‌رغم آنکه عقل نظری نسبت به آنها لادری است، تعهد وجودی داشته باشد. مقصود از اولویت عمل آن است که انسان‌ها در هنگام عمل کردن با فرامین منجز همچون دستوری مواجه می‌شوند که آنها را به شیوه‌ای خاص ملزم می‌سازد. حال اولویت داشتن امر عملی به این معناست که متافیزیک‌نظورز به فعل ناظر به عمل بی‌ارتباط است (Rauscher: 1998). راوشر در نهایت استدلال می‌کند که اولویت امر عملی در گونه‌ی دوم اولویت یعنی اولویت در عمل است. در این نوشتار مقصود از اولویت همان اولویت نوع اول است و برای اولویت عملی از نوع اول استدلال می‌شود.

۴. در این نوشتار واژه باور معادل واژه آلمانی *Glaube* به کار رفته است. در ترجمه‌های انگلیسی آثار کانت نیز دو واژه *belief* و *faith* معادل این واژه به کار رفته است. به دلیل آنکه دلالت این واژه در متون کانت اعم از باور به امر وحیانی است، در این نوشتار نیز معادل باور بر ایمان ترجیح داده است.

۵. کانت از دو اصطلاح متفاوت عقل‌نظورز (*die spekulative Vernunft/ speculative reason*) و عقل نظری (*die theoretische Vernunft/ theoretical reason*) استفاده می‌کند. در بستر این نوشتار تمایز این دو اصطلاح مورد توجه نبوده و معادل هم به کار می‌روند.

۶. هر دو تفسیر مورد اشاره در متن، در وابستگی کاربست عقل نظری و عملی به باور به امر نامشروط مشترک هستند. اما تفسیری دیگر، وحدت عقل نظری و عملی را در کارکرد مشابه تنظیمی آن دو دانسته و در تفسیر مفهوم اولویت عقل عملی، عملی را به معنایی ضعیف باز می‌گرداند. مطابق این تفسیر تمایز میان عقل نظری و عملی به سرشت این دو عقل بازمی‌گردد، بلکه گونه‌ای وحدت ساختاری میان این دو عقل وجود دارد: هر دو عقل حیثیت تنظیمی دارند و نه حیثیت شناختی. تمایز این دو عقل نیز به حوزه کاربرد این دو بازمی‌گردد و همین تمایز حوزه کاربرد موجب قوت عقل عملی بر نظری است: زیرا عقل عملی برخلاف عقل نظری، متعلق خود را فعلیت می‌بخشد (Neiman: 1994, 126-8).

۷. آلفردو فرارین نیز نظری مشابه همین جریان تفسیری دارد: «عقل محض، قوه‌ای است آزاد که علایق خود را متعین می‌سازد و غایاتی را که خودش وضع کرده دنبال می‌کند. این قوه بصیرت و توصیف نیست بلکه قوه‌ای هنجاری است. عقل چه به آنچه که هست و چه به آنچه که باید باشد پردازد، بر قلمروهای خویش قانون می‌گذارد و شکلی از هدایت را همچون غایت خویش تجویز می‌کند. عقل به ما فرمان می‌دهد که برای وحدت نامشروط تجربه‌مان از طبیعت چنانکه شناخت ما را گسترش می‌دهد، جستجو کنیم و به ما فرمان می‌دهد که افعال خود را با مطابق قواعد فرامین منجز اجرا نماییم» (Ferrarin: 2015, 29-30).

۸. *der doctrinale Glaube/ doctrinal belief*

۹. *denken/ think*

۱۰. *erkennen/ cognize*

۱۱. توجه به تمایز میان امکان منطقی و واقعی نزد کانت، در توضیح این مسأله راهگشا است. از نظر کانت یک مفهوم زمانی از حیث منطقی ممکن است که در تناقض با خویش نباشد. در عین حال این مفهوم می‌تواند مفهومی تهی باشد، زیرا واقعیت عینی تألیف که از طریق آن مفهوم پدید می‌آید، محقق نمی‌شود؛ اگر مفهومی بتواند در تجربه ممکن داده شود، دارای امکان واقعی است. پس امکان منطقی بر

اصل تحلیل (تناقض) و امکان واقعی بر اصل تجربه ممکن بنا می‌شود (CPuR, A596/ B624). از این رو متعلقات نامشروط عقل، دارای امکان منطقی و فاقد امکان واقعی هستند. امکان منطقی شرط لازم و نه کافی برای امکان واقعی است.

۱۲. کانت توضیحی متفاوت از نسبت میان آزادی و قانون اخلاقی در بخش سوم کتاب *بنیادگذاری* عرضه می‌کند؛ در عین حال در همان کتاب نیز تصریح می‌کند که سکونت انسان در جهان معقول، شرط قرار گرفتن انسان ذیل قانون اخلاقی است (G, 4: 453-5).

۱۳. کانت توضیح صریحی در این باره نمی‌دهد که چرا عقل عملی باید ضرورتاً متعلق داشته باشد. در توضیح این ضرورت می‌توان گفت این مسأله به تقویم خاص انسان بازمی‌گردد؛ همانطور که تجربه همواره زمانی-مکانی است، متعلق داشتن فعل انسان نیز با توجه به تقویم خاص انسان ضروری است، گرچه ضرورت منطقی ندارد (Watkins: 2010, 157).

۱۴. بنابراین می‌توان تعارض را این‌گونه بیان کرد: خیر اعلی ممکن است و خیر اعلی ممکن نیست. ریشه این تعارض را نیز می‌توان در فرض رئالیسم استعلایی یعنی یکی دانستن جهان محسوس و معقول جستجو کرد؛ راه حل تعارض نیز نفی رئالیسم استعلایی یعنی تفکیک میان پدیدار و شیء فی‌نفسه است (Watkins: 2010, 151-4).

۱۵. برای توضیح بیشتر ر.ک. Willaschek: 2018.

۱۶. برای توضیح بیشتر ر.ک. به G: 4: 389; CPR, 5: 21-23.

۱۷. استدلال کانت را بر اصالت عقل عملی می‌توان این‌گونه به اجمال به تفکیک مقدمات بیان کرد: الف) یا عقل نظروزی نسبت به عقل عملی اولویت دارد یا عقل عملی نسبت به عقل نظروزی اولویت دارد یا هیچ‌یک نسبت به دیگری اولویت ندارد؛ ب) عقل امری واحد است؛ ج) پس یا عقل نظروزی دارای اولویت است یا عقل عملی دارای اولویت است؛ ج) عقل نظروزی اولویت ندارد (زیرا عقل نظروزی در سرشت خود عملی است)؛ د) پس عقل عملی دارای اولویت است (Willaschek: 2010, 178).

۱۸. برای مثال لوییس وایت بک در شرح کلاسیک خود بر کتاب *نقد عقل عملی*، در توضیح مسأله اصالت به این بیان بسنده می‌کند: «اگر این تضمین به عقل نظری داده شود که این گزاره‌های نظری مورد نیاز علایق و عملی هستند و اگرچه از آن فراروی می‌کنند ولی با علائق آن در تعارض نیستند، این اولویت تضمین می‌شود» (Beck: 1963, 250). این تفسیر مسأله اولویت را بدون پاسخ به چرایی عملی بودن عقل نظری پاسخ گفته و بنابراین این ادعا را مبهم باقی می‌گذارد.

۱۹. Vom Meinen, Wissen und Glauben/ on having an opinion, knowing, and believing

۲۰. Das Fürwahrhalten/ taking something to be true

۲۱. Überzeugung/ conviction

۲۲. Überredunggenannt/ persuasion

۲۳. چیگنل در مقاله‌ای تفاوت این حالات التفتاتی ذیل مسأله توجیه نزد کانت و شروط توجیه را مورد بحث قرار می‌دهد. او تفاوت میان معرفت و باور را تفاوت میان دو نوع متفاوت از توجیه می‌داند: توجیه معرفتی و توجیه غیرمعرفتی. در هر دو حالت دلایلی عقلانی برای پذیرش یک گزاره وجود دارد، گرچه توجیه غیرمعرفتی بر خلاف توجیه معرفتی به دانستن منجر نمی‌شود (Chignell: 2007/a).

۲۴. برای توضیح بیشتر درباره تفکیک میان اقتناع و اعتقاد و نیز تمایز حالات سه‌گانه پندار، باور و دانستن ر.ک. Chignell: 2007/b.

### منابع

- Beck, Lewis White (1963) *A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*, Chicago: University of Chicago Press.
- Chignell, Andrew (2007/a) Kant's Concepts of Justification, *Nous*, 41(1): 33-63.
- Chignell, Andrew (2007/b) Belief in Kant, *The Philosophical Review*, 116(3): 323-360.
- Ferrarin, Alfredo (2015) *The Powers of Pure Reason: Kant and the Idea of Cosmic Philosophy*, Chicago: University of Chicago Press.
- Kant, Immanuel (1998) *Critique of Pure Reason*, Translated and edited by Paul Guyer and Allen Wood, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel (2012) *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, 2<sup>nd</sup> ed, Introduction by Christine Korsgaard, Translated by Mary Gregor and Jens Timmermann, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel (2015) *Immanuel Kant, Critique of Practical Reason*, Translated and edited by Mary Gregor, with a revised introduction by Andrew Reath, Cambridge: Cambridge: Cambridge University Press.
- Kleingeld, Paul (1998), Kant on the Unity of Theoretical and Practical Reason, *The Review of Metaphysics*, 52: 311-39.
- Neiman, Susan (1994) *The Unity of Reason: Rereading Kant*, New York: Oxford University Press.
- Mudd, Sasha. (2016) Rethinking the Priority of Practical Reason in Kant. *European Journal of Philosophy*, 24: 78- 102.
- Rauscher, Frederick (1998) Kant's two priorities of practical reason, *British Journal for the History of Philosophy*, 6(3): 397-419.
- Stevenson, Leslie (2003) Opinion, Belief or Faith, and Knowledge, *Kantian Review* 7: 72-101.
- Watkins, Eric (2010) The Antinomy of Practical Reason: reason, the unconditioned and the highest good, in Kant's 'Critique of Practical Reason': A Critical Guide, edited by Andrews Reath & Jens Timmermann, Cambridge: Cambridge University Press: 145-167.
- Willaschek, Marcus (2010) The primacy of practical reason and the idea of a practical postulate, in Kant's 'Critique of Practical Reason': A Critical Guide, edited by Andrews Reath & Jens Timmermann, Cambridge: Cambridge University Press: 168-196.
- Willaschek, Marcus (2018) *Kant on the Sources of Metaphysic*, Cambridge: Cambridge University Press.



